

אפשר להפוך את ירושלים לאבן חן

צבי צמרת

ילדי הרצל
ושמותיהם העבריים
(גלויה מאוסף חיים
שטייר, חיפה)

ומעמדו – והוא היה בעד מדינה שאורח חייה, סמליה, חגיה וטקסיה הם יהודיים מובהקים, שתחזור ותבנה את בית המקדש".

"שבנו הביתה"

כיום ברור כי לחינוך היהודי-המסורתי של הרצל הצעיר הייתה השפעה של ממש בגרותו, שבא לידי ביטוי בעת ארגון התנועה הציונית. בספרו "מדינת היהודים" אמנם לא ציין במפורש היכן תקום, אך כתב: "ארץ ישראל היא מולדתנו ההיסטורית שלא תישכח. השם הזה יהיה לעמנו בבחינת קול קורא אדיר".

כתב העת של התנועה הציונית, "די ועלט", שגיליונו הראשון ראה אור בסמוך לקונגרס הציוני הראשון, היה מעוטר במגן דוד המקיף גלובוס וארץ ישראל במרכז. גם על עיטור ההזמנה לקונגרס נראה איכר זורע בתלמי שדה המתמשכים אל הכותל בירושלים: צירוף של היצרני והחדש עם הסמל ההיסטורי המוכר. וכך, אין זה מפתיע שאחד המשפטים החשובים בנאומו של הרצל בקונגרס הראשון היה כי הציונות היא שיבה אל היהדות עוד לפני שיבה לארץ היהודים.

"עיר חדשה, נוחה, מאוררת, מתועלת"

במקביל לזלזול בתודעתו המסורתית של הרצל, רבים בעבר לא ירדו גם לעומק זיקתו לירושלים, ועל כן לא הבינו את סוד יחסו המיוחד אליה. על יחסו המורכב של הרצל לירושלים אפשר ללמוד מיומניו ומשיחותיו עם אישים שונים וכן מספרו האוטופי "אלטנוילנד", שתרגומו לעברית נתן את שמו דווקא לעיר ה"יריבה" לירושלים.

ביחס לירושלים מתווה הרצל בכל כתביו אמנם חזון נורמליזציה אירופית של עיר הקודש. ואולם, במקביל, הוא מדגיש את ייעודה היהודי של עיר הקודש. וכך, להשקפתו, מירושלים ייצא הן "תיקון העולם" היהודי הן "תיקון העולם" האוניברסלי.

כותבי ההיסטוריה הציונית המוקדמים, כמו גם רבים מהכותבים המאוחרים מהם, הדגישו פעם אחר פעם את ביתו המתבולל של הרצל, את ריחוקו מדת ישראל ואת התנכרותו למסורת היהודית.

בדומה לכך קבעו נחרצות כי הרצל התנער מירושלים – אלא שבכך טעו, ואף הטעו. אחד הראשונים לעשות כן היה אחד העם, שטען כי "הציוניסמוס הזה [=של הרצל] רואה את היהודים [...] אבל אינו רואה את היהדות". אחד העם אף הגדיל לעשות וכינה את הרצל "שבתי צבי חדש".

היסטוריונים רבים, מדינאים ואנשי רוח ציונים, פסקו בחופזה שחווה המדינה היה אוניברסליסט-ליברל. ואולם אלו לא הכירו את הפן ההיסטורי-התרבותי-

המסורתי של הרצל, ובכך הסתפקו לצורכיהם בקטעים מהגניו האוניברסליים, שפעמים רבות הוצאו מהקשרם.

חוגים אנטי-ציוניים, בעיקר חוגים חרדיים, אספו במשך שנים מידע על משפחת הרצל ועל גורלם הנורא של אשתו ושל ילדיו, וגזרו מהם מסקנות קטגוריות על ניכורו של הרצל עצמו ליהדות. אמנם אשתו, יוליה, הייתה רחוקה מהמסורת, וכך גם שלושת ילדיו – פאולינה, הנס וטרודה, ואולם הם אף היו רחוקים ממנו עצמו, והוא עצמו היה קרוב יותר ליהדות ממשפחתו הגרעינית.

שלמה אבינרי, למשל, דווקא בחר להבליט את "ארון הספרים" שהרצל קרא עוד בצעירותו, והצביע על ספרים שהשפיעו על זיקתו המאוחרת ליהדות, גם טרם משפט דרייפוס. רחל אלבוים-דרור, מצדה, הצביעה הן על התשתית היהודית של הרצל הן על היסודות ההומניים-האוניברסליים שלו. וכך היא מדגישה כי הרצל "היה ליברל, אוניברסליסט וקוסמופוליט ששאף למדינה יהודית שאינה מבחינה בין אדם לאדם על פי מוצאו, דתו, לאומיותו

תחת אור הירח, ועל אף מצבו הגופני הירוד, מראה העיר עם הגעתו הותיר בהרצל רושם רך ומלא הוד. אולם בעלות השמש למחרת עולה מן היומן כאב: "אם אזכרך בעתיד ירושלים, לא בהנאה אזכרך. המשקעים המעופשים של אלפיים שנות אכזריות, חוסר סובלנות וזוהמה רובצים ברחובות המצחינים. אותו איש, ההוזה החביב מנצרת, שנכח כאן כל הזמן הזה, רק תרם להרבות את השנאה".
מעניין להיווכח, שהרצל לא האשים את התושבים המוסלמים במצבה האומלל של העיר, אלא דווקא את הנוצרים, ובכתביו השונים אף ניכרת ציפייתו לחיים משותפים עם הערבים המוסלמים. ביומנו המשיך:

אם נקבל אי פעם את ירושלים, ואם עוד יהיה בידי לחולל דבר מה, אנקה אותה תחילה. כל מה שאינו קדוש אפנה, אקים שכוני עובדים מחוץ לעיר, ארוקן את קני הזוהמה, אהרוס אותם, אשרוף את החורבות שאינן קדושות, ואת הבזארים אעביר למקום אחר. ומתוך שמירה ככל האפשר על סגנון הבנייה הישן, אקים מסביב למקומות הקדושים עיר חדשה, נוחה, מאוררת, מתועלת.

הרצל, כך מתברר, היה מעוניין מאוד לשמור על האזור העתיק של ירושלים ועל מראה האגן הקדוש, אך שאף כי מחוץ לחומות העיר ההיסטורית תהיה הבנייה מודרנית וידידותית יותר לעין ולנפש האירופית.

כריכת העיתון "די ועלט" והסמל: מגן דוד ובלבו מפת ארץ ישראל

ביומנו מספר הרצל, למשל, על כישלון תכניתו להגיע לירושלים לפני כניסת השבת:

בגלל האיחור ביציאת הרכבת התקדמנו לתוך השבת. לאור הירח המלא הגענו לירושלים. הייתי מעדיף לעשות בנסיעה את מחצית השעה מן התחנה לבית המלון, אבל האדונים [חבריו למשלחת] עיוו פנים דאוגות, ועל כן נאלצתי להחליט לצעוד העירה עייף וקודח.

הרצל שמר את קדושת השבת בהיותו בירושלים, אך הוא מודה שעשה זאת בלחץ סביבתו. בחייו הפרטיים אמנם לא הקפיד מעולם על שמירת מצוות, אולם בעיר הקודש הרצל שמר על המסורת בפרהסיה. נוסף לכך, בניגוד לאיש רב פעלים שקדם לו, משה מונטיפיורי, הרצל אף נמנע מלבקר בהר הבית וציון ביומנו כי בכך "מפרים חרם רבני".

(אוסף חיים שטייר, חיפה)

תחנת הרכבת בירושלים מקושטת לכבוד הקיסר, 1898 (ספריית הקונגרס האמריקני)

בין רומא לירושלים

בהמשך ביקר הרצל בהר הזיתים, ובעקבות ביקורו כתב: מראות גדולים. מה שאפשר לעשות מן הנוף הזה. עיר כמו רומא [...] את העיר העתיקה על שרידיה הקדושים הייתי אוצר כבתוך כמסה [...] ועל מורדות הגבעות סביב סביב, שיוריקו בעקבות עמלנו, תשכון לה ירושלים חדשה מפוארת. בדרך אל הר הזיתים יטיילו נוסעים הדורים מכל קצות תבל. על ידי טיפוח אפשר להפוך את ירושלים לאבן חן. כל הקדוש יישמר בין החומות, כל החדש ייפרס סביב סביב.

אל ירושלים העתיקה התייחס הרצל כאל אבן חן שזוהרה טושטש והתכהה משך הדורות. הוא מעולם לא ביטל את חלקיה הקדושים של ירושלים, אך רצה להפכם למעין "אי" שבו ירוכזו התפילה, החסד והצדקה. הרצל קיווה בכל לבו למהפך בולט שיתחולל בירושלים. במכתב לממשלה העות'מאנית ממאי 1902 הציע כי יתירו ליהודים להקים בה אוניברסיטה. הוא ציין כי התכנית הציונית תסייע למודרניזציה של האימפריה העות'מאנית, בבניית מוסד "שיאחד את כל היתרונות של אוניברסיטה,

פוליטכניון ובית ספר לכלכלה חקלאית". לטענתו, "זו תהיה אוניברסיטה למופת".

גם בספרו האוטופי "אלטנוילנד" הוא מבקש לשמר את ערכיה הדתיים וההיסטוריים של ירושלים העתיקה, אך שואף להוליך את העיר לדרך חדשה. וכך, ירושלים של "אלטנוילנד" היא המרכז הרוחני-התרבותי של ארץ ישראל, ואילו חיפה לעומתה הופכת למרכז המודרני, המסחרי והיצרני של הארץ. לירושלים, מתברר, הועיד הרצל מעמד מקביל לזה שהיה לרומא, מרכז התרבות של העולם הקלאסי.

מ"עיר אבלה וירודה" ל"גוף עצום האומר חיות"

שני גיבורי "אלטנוילנד" – פרידריך לונברג (יהודי מווינה בן דמותו של הרצל), וקינגסקורט (מיליונר ממוצא אירופי) – מבקרים בירושלים פעמיים: בשנת 1902 ובשנת 1923. בעת הביקור הראשון ירושלים היא "עיר אבלה וירודה [...] עיר מתה", ובה "צעקות, סירחון, שלל צבעים בערבוביה". בביקור השני היא קמה לתחייה ו"כיום היא עיר מחדשת במרץ ופאר [...] גוף עצום האומר חיות". זאת, בזכות

ביטאון אגודת העתונאים בווינה
"קונקורדיה", 1896 (לע"מ)

חברי המשלחת על רקע מגדל דוד, 1898 (לע"מ)

הרצל ציפה כי בירושלים "נשוב ונבנה את המקדש". ואולם הוא התכוון כמובן לבית מקדש מסוג אחר: לא מקדש בנוסח ההיסטורי ובו דם, קרבנות וטקסים עתיקים, אלא מקדש מודרני שיהיה סמל סובלנות עולמי ואילו ינהרו גויים רבים. הרצל היה משוכנע כי היהודים יביאו למזרח – ולירושלים – קדמה, טכנולוגיה ותרבות אירופית. הוא קיווה כי אלה יהיו תמריץ לשלום ולאחווה בין כל תושבים כל הדתות. רשיד בני, הידיד הערבי ב"אלטנוילנד", הוא חבר שווה זכויות בחברה החדשה. את ארץ ישראל הוא מכנה "ארץ אבותינו המשותפת לנו ולכם". ד"ר גאייך, לעומתו, יהודי המקיים מפלגה שחרתה על דגלה כי ארץ ישראל שייכת אך ורק ליהודים, מובס בספרו בבחירות דמוקרטיות. כלל הערבים ב"אלטנוילנד" חיים בסובלנות וביחסי רעות עם שכניהם היהודים.

ירושלים שבה פגש, שהעות'מאנים הזניחו אותה תקופה כה ארוכה, אמנם עוררה בהרצל תיעוב. גם יהודי היישוב הישן עוררו בקרבו סלידה. אולם מורשתה ההיסטורית והפוטנציאל העתידי שלה הציתו את דמיונו, והוא לא ראה אותם כסותרים אלא כמשלימים. וכך, לאחר שהלך לעולמו בכ' בתמוז תרס"ד (3 ביולי 1904), הבטיח וולפסון מעל קברו: "אנו נשבעים בעקבותיך: אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני".

"פרברים חדשים, שרכבות חשמל פילסו להן דרך בתוכם; רחובות רחבים נטועי אילנות, סבך בניינים, שנפסק על ידי בוסתנים מוריקים, שדרות וגני טיול, מוסדות חינוך, בתי ממכר, בתי פאר ובתי שעשועים".

אך גם העיר העתיקה והר הבית משתלבים היטב באוטופיה האוניברסלית והמודרנית של הרצל; הוא קובע כי את ירושלים העתיקה, שבה מצוי היישוב הישן היהודי לצד ציבור מוסלמי מסורתי, חייבים לשנות, ויש לנקות בה את הזוהמה הפיזית ולהפכה ל"מעין שטח בין-לאומי". הוא אמנם לא הציע להפוך את ירושלים לשטח בין-לאומי בסגנון הצעות החלוקה מתקופת המנדט, ולא הציע לוותר על הריבונות בה, אלא להפכה למקום שכל העמים יראו בו "מעין בית מולדת".

והחשוב מכול: ב-1923, על פי "אלטנוילנד", שוכן במרכז ירושלים "בית מידות מפואר, מבהיק וחדש כולו [...]. בניין ענק ומפואר, שהלבין והזהיב מרחוק; על עמודי שיש רבץ גג; כן, יער עמודים עם כותרות זהב". זהו היכל השלום העולמי המדגיש את הפן האוניברסלי של ירושלים. זהו מרכז בין-לאומי המטפל בפורענויות המתרחשות על פני כל הגלובוס:

אם שואה באה על איזה מקום שבעולם – שרפות, שיטפונות, רעב, מגפות – מיד מודיעים טלגרפית להיכל השלום. כאן שמור תמיד הון עזר במזומנים, משום שכאן מרוכזות הנדבות, כשם שמתרכזות כאן גם הבקשות. מועצה מתמדת גדולה, שחבריה נבחרים על ידי העמים השונים, משגיחה על חלוקה צודקת ועל השוואת המתנות. ואולם גם ממצאים, אמנים, מלומדים פונים הנה בבקשת תמיכה לעבודתם.

"בתים רבים לאל מסתתרי"

בניגוד למקובל לחשוב, ירושלים הקוסמופוליטית והמודרנית שעליה חלם הרצל היא גם עיר יהודית במובהק:

בליל התקדש השבת [...] כבאורח פתאומי ומזור, התחילה [ה]תנועה [...] נפסקת ומשתתקת. מספר העגלות הנוסעות נתמעט מאד, והחנניות ננעלו לאורך כל הרחובות. שבת קודש ירדה לאיטה על העיר ההומייה, והמונים המונים נהרו מתפללים אל בתי התפילה. שכן מלבד ההיכל נמצאו גם בעיר העתיקה וגם בעיר החדשה בתים רבים לאל מסתתר, שאת רוחו נשא ישראל על פני תבל כולה במשך אלפי שנים.

הרצל, שהשבת כמעט והכשילה אותו בעת ביקורו ההיסטורי בירושלים, לא חשב לבטל את השבת בעיר: את בתי הכנסת, שבהם הציע "לסגור את הרבנים", באחד מציטוטיו הידועים, הוא רואה כמוסדות חיוניים ומתפקדים בעיר, לא רק בעיר העתיקה, המיועדת מלכתחילה למוסדות הרוח והקודש, אלא גם בעיר החדשה והמודרנית!

לעיון נוסף:

1. ש' אבינרי, 'דרכו של הרצל לגיבוש תודעה לאומית יהודית', אלפיים, 15, 1997, עמ' 254-287.
2. ש' אבינרי, הרצל, ירושלים 2007.
3. ר' אלבוים-דרור, המחר של האתמול, ירושלים 1993.
4. א' ורדי, מלכי בציון: פרשת מסע הרצל בארץ ישראל וזיכרונות עדי ראייה, תל אביב תרצ"א.